

2. Гугнин, А. А. Жизнь и поэзия Людвига Уланда / А. А. Гугнин // Немецкая литература XIX века: от романтизма до бидермайера: статьи, переводы, комментарии, библиография. – Новополоцк – М., 2002. – Вып. 1. – С. 102–113.

3. Чачот, Я. Выбранные творы / Я. Чачот; уклад, пер. з пол., прадм. і камент. К. Цвіркі. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 1996. – 374 с.

4. Hoffmeister, G. Deutsche und europäische Romantik / G. Hoffmeister. – 2, durchsehene und erweiterte Auflage. – Stuttgart: Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1990. – 242 s.

5. Баршчэўскі, Я. Выбранные творы / Я. Баршчэўскі; уклад. прадм. і камент. М. Хаўстовіча. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 1998. – 480 с.

6. Hoffmann, E. T. A. Poetische Werke in sechs Bänden / E. T. A. Hoffmann. – Berlin: Aufbau-Verlag, 1963. – Band 3. – 614 s.

7. Novalis. Die Christenheit oder Europa. Ein Fragment (geschrieben im Jahre 1799) / Novalis // Novalis Schriften / Herausgegeben von L. Tieck und F. Schlegel, 4. Auflage. – Berlin: Reimer, 1826. – S. 507–525.

8. Сыракомля, У. Выбранные творы / У. Сыракомля; уклад., пер. з пол., прадм. і камент. К. Цвіркі. – Мінск: Беларус. навука, 2011. – 584 с.

УДК 821.161.3“15”

ЛІТАРАТУРА БЕЛАРУСІ XVI СТАГОДДЗЯ: ЗМЕНА ПАРАДЫГМЫ РАЗВІЦЦЯ

А. У. Бразгуноў

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі
Мінск, Рэспубліка Беларусь
beowulf.bel@gmail.com*

У артыкуле вызначаны сацыяльна-палітычныя, культурныя і рэлігійныя чыннікі, якія паспрыялі фарміраванню новай культурнай сітуацыі на беларускіх землях у эпоху Рэнэсансу. Гэта дазваляе разглядаць XVI ст. як час карэннай змены парадыгмы развіцця літаратуры Беларусі (адыход ад культурнай традыцыі даўняй Русі, развіццё шматмоўнай літаратуры, змена ідэйна-эстэтычных прыярытэтаў і светапогляду пісьменніка).

Ключавыя словы: Беларусь; новая культурная сітуацыя; парадыгма; Рэнэсанс; традыцыя; шматмоўная літаратура.

BELARUSIAN LITERATURE OF THE XVI CENTURY: CHANGE IN THE PARADIGM OF THE DEVELOPMENT

A. U. Brazgunou

*Centre of Studies of Belarusian Culture, Language and Literature of the National Academy of Sciences of Belarus
Minsk, Republic of Belarus
beowulf.bel@gmail.com*

The article identifies social, political, cultural, and religious factors that contributed to the formation of a new cultural situation in Belarusian lands during the Renaissance. This allows us to consider the 16th century as a time of radical change in the paradigm of the development of Belarusian literature (deviation from the cultural tradition of Old

Rus', development of multilingual literature, change in ideological and aesthetic priorities, and in worldview of an author).

Key words: Belarus; multilingual literature; new cultural situation; paradigm; Renaissance; tradition.

Пачынаючы з “Гісторыі беларускае літаратуры” (1920) Максіма Гарэцкага ў айчынай інтэлектуальнай прасторы трывала замацавалася ўяўленне пра XVI ст. як “залаты век” айчынага пісьменства і культуры наогул. Зразумела, што стасоўна слоўнай творчасці азначэнне “залаты” павінна сведчыць пра надзвычайныя, вяршычныя, не ўласцівыя папярэднім этапам развіцця дасягненні. Не выклікае, скажам, прэрэчання думка, што дзейнасць такіх асветнікаў і творцаў, як Ф. Скарына, С. Будны, В. Цяпінскі, А. Рымша, браты Зізаніі, Мялеці Смятрыцкі, М. К. Радзівіл, Г. Пельгрымоўскі, сведчыць на карысць высокай ацэнкі XVI ст. у гісторыі беларускай літаратуры.

Але якія прыкметы павінны сігналізаваць даследчыку пра ўзнікненне якасна новага, “залатога” ўзроўню літаратуры? Дэталізацыя, прапанаваная ў апошняй акадэмічнай “Гісторыі беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў” яшчэ больш забытвае адказ на гэтае пытанне: “эпоха Рэнесансу не была спакойна-гарманічным перыядам у гісторыі Беларусі. Найменне “залатога веку” яна атрымала таму, што беларуская мова і беларуская культурная традыцыя мелі спрыяльныя ўмовы для развіцця і духоўна ядналі грамадства” [1, с. 263]. Беларуская мова і беларуская культурная традыцыя... Аднак жа як названыя вышэй, так і шматлікія іншыя аўтары пісалі на розных мовах. Таму паўстае пытанне пра метадалогію аднясення таго або іншага творцы да сферы беларускай літаратуры (культуры). Ці мы павінны браць пад увагу выключна тых, хто ствараў па-старабеларуску? Або і тых таксама, чыя творчасць прадстаўлена польска- і лацінамоўнымі творами? А як з творчасцю на царкоўнаславянскай мове? А ў сітуацыі, калі творы аднаго аўтара ўзніклі на ўсіх пералічаных мовах?

Савецкае літаратуразнаўства давала на гэтыя пытанні адназначны адказ – толькі пісанія па-старабеларуску і па-царкоўнаславянску творы маюць права быць аднесенымі да беларускай літаратуры, бо толькі яны пацвярджаюць працяг традыцый пісьменства *slavia orthodoxa*. Жыццё засведчыла памылковасць, антынавуковы характар такога падыходу, заснаванага на рэтраспектыўным пераносе ідэалагічных упадабанняў XIX–XX стст. на літаратурныя працэсы 500-гадовай даўніны. Акцэнтуючы ўвагу на мове, ён адкідае да разраду другасных тыя гістарычныя, сацыяльныя і культурныя акалічнасці, у якіх адбывалася станаўленне і развіццё беларускай культуры і літаратуры ранняга Новага часу. Са здабыццём Беларуссю дзяржаўнай незалежнасці літаратуразнаўствам была выпрацавана новая канцэпцыя, згодна з якой да сферы вывучэння айчынага пісьменства адносяцца ўсе творы, арыгінальныя і перакладныя, якія былі створаны і функцыянавалі ў XI–XVIII стст. на розных мовах на этнічнай беларускай тэрыторыі, да пачатку фарміравання мадэрных еўрапейскіх нацый. Беларусь пачынае трактавацца як тэрыторыя ўзаемадзеяння дзвюх магутных культурных плыняў – грэка-візантыйскай і заходнееўрапейскай (раманскай). Такі падыход знайшоў адбітак у працах А. Мальдзіса, В. Чамярыцкага, А. Лойкі, У. Кароткага, С. Кавалёва, Ж. Некрашэвіч-Кароткай, Л. Гедзімін, Г. Карповіч, В. Кораня, Н. Гальго і інш. Ён дазваляе разглядаць айчынную літаратуру як гамагенны культурны працэс, інакш давялося б пагадзіцца, што на тэрыторыі Беларусі ў разгледаны перыяд незалежна адна ад другой развіваліся царкоўнаславянская, старабеларуская, польская і лацінамоўная літаратуры, а самі аўтары – у залежнасці ад мовы канкрэтнага твора – маглі адначасова належаць да некалькіх культур.

Адраджэнне, пад знакам якога адбывалася літаратурнае развіццё Беларусі XVI ст. як складовай часткі Вялікага Княства Літоўскага, у якасці сваіх асноўных ідэй акрэсліла культ працы і дзелавітасці, прынцып спалучэння грамадскіх і прыватных інтарэсаў, пошук гармоніі і справядлівасці на падставе разумных законаў, імкненне да асабістай славы і годнасцяў (“цнотаў”). У ВКЛ не было такіх развітых незалежных камун і ўплывовага мяшчанства, якія паслужылі праваднікамі гуманістычнай ідэалогіі ў Італіі. Тут з канца XV ст. вядучую ролю ў працэсе сацыяльна-палітычных і культурных зменаў пачынае адыгрываць сярэдня шляхта. Яна падтрымала памкненні манархіі да незалежнасці і аб’яднання беларускіх зямель у моцную дзяржаву, а з гэтай падтрымкі займела свае палітычныя і сацыяльныя прывілеі: ужо ў сярэдзіне XVI ст. 45 % зямлі належала шляхце і толькі 5 % – царкве (астатнія – дзяржаве) [2, с. 67]. Важным наступствам атрымання магнатэрыі і шляхтай палітычных і сацыяльных правоў стала яе эканамічная, культурная і нават рэлігійная аўтаномія ад інтарэсаў дзяржавы. Што адкрыла шлях не толькі пашырэнню ўплыву Каталіцкай Царквы, але і з’яўленню ў ВКЛ

новых, пратэстанцкіх вучэнняў. Зрэшты, як і развіццю шматмоўнай свецкай літаратуры: С. Кавалёў небеспадстаўна звязвае гэта з адсутнасцю дзяржаўна-палітычнай і рэлігійна-духоўнай цензуры як выніку атрымання вышэйшымі станамі прывілеяў і незалежнасці ад духоўнай улады [3, с. 26]. Для паўнаважнага ўдзелу ў сістэме кіравання дзяржавай і паспяховай кар’еры была неабходна не толькі элементарная адукацыя, але і веданне эканомікі, юрыспрудэнцыі, моў і літаратуры. У выніку істотна актывізаваліся стасункі з суседнімі і заходнееўрапейскімі краінамі як на афіцыйным, так і на прыватным узроўні. Найбольш значным вынікам такога “далучэння” да Еўропы з’явілася фарміраванне свецкай культуры, “выбух” у развіцці літаратуры, зарыентаванай на ўжыванне т. зв. “народнай мовы” (у меншай ступені гэта закранула царкоўна-рэлігійнае пісьменства). Першай прыкметай, якая засведчыла значнасць мастацкага слова ў жыцці грамадства, стала паступовае ўзрастанне колькасці і якасці твораў разнастайнай свецкай тэматыкі, а таксама белетрызацыя традыцыйных рэлігійных сюжэтаў у духу Новага часу (зборнікі жывіць і песняпеваў, рэлігійныя апавесці), выданне Бібліі на народнай мове.

На працягу стагоддзя пэўная частка шляхты, мяшчанства, духоўных асоб выяўляла разуменне значэння роднай мовы ў жыцці грамадства, пра што сведчыць выдавецкі праект Ф. Скарыны, “Катэхізіс” С. Буднага, “Евангелле” В. Цяпінскага, дзейнасць Л. Сапегі, шматлікія праваслаўныя і ўніяцкія (а часам і каталіцкія) палемічныя творы. Пад сур’ёзнай пагрозай аказаўся гэты працэс пасля падпісання Люблінскай дзяржаўнай (1569) і Берасцейскай царкоўнай (1596) уній. Не так федэратыўны лад, як наяўнасць адзінага для дзвюх дзяржаў манарха прывяла да таго, што паступова польская мова – мова каралеўскага двара – заняла вядучыя пазіцыі ва ўсёй Рэчы Паспалітай. Ужо ў наступным, XVII стагоддзі значная частка праваслаўных палемічных твораў ствараецца менавіта на гэтай мове. Працэс паланізацыі, аднак, закрануў пераважна маёмасныя станы, якія ў працэнтных адносінах складалі абсалютную меншасць насельніцтва. Ды і ўзровень разумення самой польскай мовы быў нераўнамерны. Так, у рукапісе перакладу з польскай “Гісторыі пра Атылу” (1580-я гг.), зробленым пісарам княжацкай канцылярыі ў Вільні, пакінуты лакуны на месцы звычайных слоў *motloch*, ‘натоўп’, *jaloszka*, ‘цялушка’ і да т. п. Магчыма, пазней перакладчык планаваў звярнуцца па дапамогу да больш дасведчанай асобы. З іншага боку, рукапіс польскага перакладу “Гісторыі пра Аляксандра Вялікага”, зроблены Леанардам з Бончы пад Вільняй у 1510 г., утрымлівае фанетычныя і граматычныя формы, уласцівыя мазурскаму (!) дыялекту. А ўжо ў канцы стагоддзя наваградскі месціч (!) Андрэй Захарэўскі у сваёй прадмове да перакладу “Эфіопікі” Геліядора перасцерагае чытача, што, хоць і не мае адпаведнага досведу, бярэцца за пераклад твора на польскую мову [6, с. 139].

Адным з істотных наступстваў вышэйназваных працэсаў стала эрозія ўстойлівай на працягу многіх стагоддзяў ідэі духоўна-культурнай (але не палітычнай) пераемнасці паміж ВКЛ і даўняй Руссю. Ідэя, аднак, працягвала захоўвацца ў праваслаўным асяроддзі, прадстаўнікі якога паступова гублялі ўплыў на агульнадзяржаўным узроўні і ў выніку былі вымушаны або схіляцца да уніі, або працягваць няроўную барацьбу. Адметна, што менавіта “ў XVI–XVII стст. тэрмін “русь” пераходзіць у разрад канфесійнамаў, тады як “ліцвін” набывае падвойнае значэнне палітоніма і этноніма [4, с. 25–27].

Берасцейская царкоўная унія ў яшчэ большай ступені, чым Люблінская дзяржаўная, завастрыла супярэчнасці, гэтым разам рэлігійныя. Для развіцця свецкага пісьменства тое мела нават станоўчы вынік, бо спарадзіла цэлы кірунак у айчыннай публіцыстыцы разгляданага перыяду. Уласцівая Царкве на працягу многіх стагоддзяў задача навучання з мэтай збавення душы была падменена свецкай задачай пераканання ў праўдзівасці ўласных канфесійных упадабанняў. З пункту гледжання традыцыі ўсходнеславянскай кананічнай кніжнасці такая публіцыстыка, па дакладным вызначэнні Л. Ляўшун, была адмаўленнем не толькі самой традыцыі, але і хрысціянскага канону (“Ідзіце і навучыце ўсе народы”), паколькі сітуацыя спрэчкі вывела з поля зроку Ісціну як такую [5, с. 641]. Для кожнага з бакоў уласная “ісціна” набыла абсалютную каштоўнасць. Таму, на думку даследчыцы, “прасякнутую найвастрэйшай рэлігійнай палемікай эпоху “залатога веку” трэба разам з тым лічыць, называючы рэчы сваімі імёнамі, агоніяй праваслаўнай культуры ВКЛ” [5, с. 641]. Не падзяляючы катэгарычнасці высновы аўтара што да агоніі праваслаўнай культуры, мусім пры гэтым канстатаваць істотнае звужэнне поля ўплыву апошняй. Значная віна ў гэтым палягае на саміх праваслаўных іерархах, якія любыя навацыі ўспрымалі за праяву “нячыстасці” і жадання разбурыць традыцыйна кансерватыўныя інстытуты Праваслаўнай Царквы. Напрыклад, С. В. Кавалёў звязвае прычыны адставання кірылічнага кнігадрукавання ў параўнанні з польска- і лацінамоўным у першую чаргу з пазіцыяй праваслаўнага духавенства, “якое не саступала каталіцкаму ў рэакцыйнасці і далёка пераўзыходзіла яго

ў кансерватыўнасці, ваяўнічай непрымірымасці да ўсяго новага ў рэлігійным і грамадскім жыцці” [3, с. 29].

Усё гэта прывяло да істотных зменаў у светапоглядзе і жыццёвым ладзе прывілеяваных станаў: калі ў Сярэднявеччы мэта жыцця чалавека бачылася ў дасягненні царства нябеснага, вольныя хвіліны запаўняліся рэлігійнай практыкай, а кніга цанілася ў той меры, у якой спрыяла індывідуальнаму збавенню, то ў эпоху гуманізму ўсё большая колькасць людзей пачынае звяртацца да кнігі ў навучальна-пазнавальных мэтах, а таксама як да сродку прыемнага баўлення часу. І не толькі звяртаецца, але і стварае сваё, адметнае. Пашырэнне ідэй гуманізму і Адраджэння, а таксама рэфармацыі і контррэфармацыі аказала вырашальны ўплыў на фарміраванне светапогляду асобы ранняга Новага часу ў кірунку індывідуалізацыі і разняволення творчай ініцыятывы, што спрыяла паступоваму адыходу свецкай культуры ад папярэдняй дамінуючай культурнай традыцыі даўняй Русі.

Развіццё шматмоўнасці сігналізуе пра паўстаўанне новай, унікальнай культурнай сітуацыі, якая знаходзіць адбітак у кніжнасці і літаратуры. Выглядае, што ў ВКЛ развіццё літаратуры як з’явы шматмоўнай, у сваёй сукупнасці ідэйна, эстэтычна, тэматычна і жанрава багацейшай ад уласна беларускамоўнай, і дае падставы весці гаворку пра XVI ст. як “залаты век” у гісторыі айчынай літаратуры. У разгляданую эпоху мова яшчэ не з’яўляецца вырашальным фактарам у жыцці грамадства, у першую чаргу яна – прыкмета прыхільнасці да пэўнай культурнай традыцыі.

Усё гэта дае падставы заявіць пра змену парадыгмы развіцця беларускай літаратуры ў XVI ст. ад традыцыйнасці ў перадачы формы і сэнсу да развіцця індывідуальна-творчай свабоды. Культура рэфлектыўнага традыцыяналізму, аднак, у выпадку Беларусі прадстаўленая як духоўна-культурная пераемнасць з традыцыямі даўняй Русі, толькі звучыла кола свайго ўплыву ў літаратуры і да XVIII ст. рэдукавалася тут да кніжна-царкоўнай і фальклорнай творчасці.

Бібліграфічныя спасылкі

1. Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў: у 2 т. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск: Беларус. навука, 2006. – Т. 1. Даўня літаратура: XI – першая палова XVIII стагоддзя / навук. рэд. тома В. А. Чамярыцкі. – 910 с.
2. Доўнар, А. Сялянства / А. Доўнар // Вялікае Княства Літоўскае: энцыкл.: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – 2-е выд. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т. 1: Абаленскі – Кадэнцыя. – С. 67–71.
3. Кавалёў, С. Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу: манагр. / С. Кавалёў. – Мінск: Кнігазбор, 2010. – 376 с.
4. Короткий, В. Г. «Литва», «русь», «литвин», «русин» в памятниках литературы Великого Княжества Литовского XVI–XVII вв. / В. Г. Короткий // Кароткі, У. Г. Беларуская літаратура і гісторыя / У. Г. Кароткі; навук. рэд. Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая. – Мінск: БДУ, 2013. – С. 22–29.
5. Левшун, Л. В. О слове преображенном и слове преображающем: теоретико-аналитический очерк истории восточнославянского книжного слова XI–XVII вв. / Л. В. Левшун. – Минск : Белорус. Правосл. Церковь, 2009. – 896 с.
6. Zacharzewski, A. Uczciwemu Czytelnikowi (публ. А. У. Бразгунова) / A. Zacharzewski // Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі / Нац. біб-ка Беларусі; склад. Т. А. Сапега, А. А. Сапега, К. В. Суша. – Мінск, 2014. – Вып. 17. – С. 138–140.